

بررسی و تحلیل زیبایی‌شناسی هنر فلزکاری دوره ساسانی

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۶/۱۹

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۷/۰۵

کد مقاله: ۹۳۳۴۶

مژده ملی^{*۱}

چکیده

دوره ساسانیان هنر فلزکاری دارای ارج و مرتبه والایی در دربار بوده و همواره مورد توجه سلاطین و اشراف‌زادگان بود. در این دوره هنر فلزکاری به اوج شکوفایی خود رسیده و حتی در مدت زمانی کوتاه از مرزهای امپراتوری ساسانیان فراتر رفته و در مقام هدیه به‌عنوان نشان قدرت و مشروعیت سلاطین ساسانی به دربار سایر ملل راه یافت. در دوره‌هایی که خزانه سلاطین پر بود آثار فلزی از فلزات گران‌بها همچون طلا و نقره تهیه می‌شد و در زمان تنگدستی و رکود خزانه آثار هنری با آهن و فولاد ساخته‌شده و از روکش و نقوش طلایی و نقره استفاده شده است. هنرمندان برای تزئین سطوح خارجی و بعضاً داخلی این آثار گران‌بها عموماً از نقوش گیاهی و خصوصاً پیکره جانوران استفاده می‌کردند. دل‌بستگی هنرمندان این دوره به نمایش پیکره جانوران از درندگان، چهارپایان، پرندگان و حتی جانوران پنداری و ترکیبی همچون اژدها، سیمرغ، دیو، پری و جز آن‌ها، اغلب ریشه در اعتقادات اسطوره‌ای-دینی مردم این دوران داشته است. در این پژوهش، تلاش بر این است تا از طریق بررسی نقوش جانوری، گیاهی و هندسی، از لحاظ اسطوره‌ای، آیینی، فرم و مبانی عناصر و نیروهای بصری، با نوع و جایگاه این آثار در هنر فلزکاری این دوره، خصوصاً از لحاظ ارزش هنری شناسایی شود. روش انجام این پژوهش از نوع تحلیلی، توصیفی است و بر اساس ویژگی‌های تعدادی از ظروف دوره‌ی ساسانی موجود در موزه‌ها مانند بشقاب، کاسه، جام، ابریق، ریتون و جواهرآلات انجام گرفته است. ابزار مورد استفاده در این پژوهش فیش‌های تحقیقاتی، مشاهده آثار هنری، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای، همچنین استفاده از سایت‌های اینترنتی موزه‌های داخلی و خارجی محل نگهداری آثار فوق‌الذکر بوده است. نتایج کلی حاکی از آن است که نقوش در هنر فلزکاری ساسانی، تنها جنبه تزئینی ندارند بلکه نماینده معانی و مفاهیم آیینی و فرهنگی هستند که با اولویت قرار دادن پیام نمادین اصول و مبانی هنری تا حد زیادی در جهت افزودن زیبایی هنری، محتوا نیز مد نظر قرار می‌گیرند.

واژگان کلیدی: نماد، فلزکاری ساسانی، زیبایی‌شناسی، مبانی بصری، نقوش جانوری و گیاهی

۱- مقدمه

بررسی تاریخ هنر ایران در دوره‌های مختلف، ارتباط و پیوند عمیق بین هنر و مذهب را نشان می‌دهد. چنین به نظر می‌رسد بدون بررسی دقیق عقاید و باورهای مذهبی نمی‌توان نظر و شناخت درستی از فرهنگ و هنر هر سرزمین داشت. مبانی اعتقادی در شکل‌گیری یک اثر هنری از یک سو موضوع هنر را شامل می‌شود و از سوی دیگر ساختار ظاهری هنر را که هر دو باهم به هنر، بیان و شکلی دینی می‌دهند. بدین ترتیب آثار هنری زمینه تجلی باورها و ایده‌ها و اعتقادات دینی می‌گردند. هنر فلزکاری ساسانی مانند دیگر آثار هنری دوره‌های قبل از خود تجلی‌گاه عقاید و مضامین دینی و اسطوره‌ای زمان خودش می‌باشد که در تعدادی از آن‌ها محوریت سیاسی و حتی دینی شاه نیز مدنظر قرار داده شده است. در آثار هنری دوره ساسانی تأثیر مضمون و هنر دوره‌های پیش یعنی یونان و روم نیز دیده می‌شود. لذا در این دوره شاهد ایجاد نوعی هنر متفاوت هستیم که هنر ساسانیان لقب گرفته است. در فلزکاری این دوره نقره بیش از سایر فلزات به کار گرفته شده است. البته به کارگیری برنز نیز در ساخت برخی از آثار و خصوصاً ابزار و وسایلی که جنبه تشریفاتی آن کمتر است هم دیده می‌شود. استقبال عامه مردم و تقلید از این آثار و گستردگی استقبال از این آثار در خارج از مرزهای امپراتوری ساسانی، دلیلی بر جذابیت چندگانه و زیبایی هنری این گونه آثار است. بررسی تعدادی از آثار فلزی این دوره از لحاظ هنری و رعایت مبانی بصری ثابت می‌کند که هنرمندان ساسانی با رعایت اولویت مضمون و ارائه پیام، سعی وافر در رعایت مبانی بصری و اصول زیبایی عینی نیز داشته‌اند. در این میان بشقاب جایگاه خاصی در هنر ساسانی دارد. در این پژوهش پس از توصیف هنر ساسانی و معرفی آثار فلزی هنری، به تحلیل این آثار پرداخته شده است.

۲- پیشینه‌ی پژوهش

آثار مکتوبی که مستقیماً با این عنوان و یا در این حوزه‌ی مطالعات تطبیقی بین‌رشته‌ای درباره‌ی موضوع «بررسی و تحلیل زیبایی‌شناسی هنر فلزکاری دوره ساسانی» باشد یافت نشد. هر چند کتب مختلف و فعالیت‌های بسیاری در موضوعات مرتبط با این پژوهش، انجام گرفته بود که به موارد ذیل اشاره می‌کنیم:

- محمدتقی احسانی با تألیف کتابی با عنوان «هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران» در سال ۱۳۹۰ نشر علمی فرهنگی چاپ کرده به بحث و گفت‌وگو درباره تاریخ هنر فلزکاری در ایران از دوران کهن تا عصر فرمانروایی خاندان صفویه، پرداخته است.
- رومن گریشمن کتابی با عنوان «هنر ایران در دوره پارتی و ساسانی» که در سال ۱۳۵۰ ترجمه و توسط انتشارات علمی فرهنگی چاپ کرده که این کتاب، نتیجه پژوهش این باستان‌شناس نامدار است که سال‌های دراز در ایران به تحقیق آثار تمدن کهن سال این کشور، اشتغال پرداخته است و در شناساندن تاریخ و فرهنگ ایران، کوشش‌های گران بهایی داشته است.
- علی‌اکبر سرفراز و بهمن فیروزمندی با تألیف کتاب «باستان‌شناسی و هنر دوران تاریخی ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی» برای اولین بار سال ۱۳۷۵ توسط انتشارات عفاف به چاپ رساندند
- حمیده یسن زاده در پایان‌نامه خود با عنوان «پژوهشی در عناصر تزئینی و کیفیت بصری آن‌ها» بر روی آثار سیمین دوره ساسانی در سال ۱۳۹۱ که در دانشگاه تربیت مدرس به بررسی عناصر تزئینی دوره ساسانی پرداخته است.
- زهرا محسنی در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «شناخت تأثیر نقوش مرتبط با اسطوره‌های ایرانی بر روی آثار فلزی ساسانی» در سال ۱۳۹۳ در دانشگاه علم و هنر تهران به بررسی نمادها و اسطوره‌ها پرداخته و به مطالعه چندین نمونه از آثار فلزی دوره ساسانی - به روش توصیفی تحلیلی - پرداخته است
- شیرین صادقی در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی نماد شناسانه نقوش اساطیری ظروف نقره‌ای ساسانی» در سال ۱۳۹۲ در دانشکده هنر و معماری تهران تلاش نموده که ارتباط میان دین دولت یعنی همان قدرت حاکمه درباری و نمود آن در هنر به عنوان یکی از ابزارهای تبلیغات و اشاعه سیاست‌های غالب حکومتی رامشخص نماید.
- خانم منیره سادات مدیری در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی نقوش انسانی و حیوانی در نقش برجسته‌های دوره ساسانی» در سال ۱۳۹۰ در دانشگاه آزاد یزد به مطالعه و تحلیل نقوش انسانی و حیوانی در نقش برجسته‌های دوره ساسانی وهمچنین بررسی محتوا و علت شکل‌گیری نقوش (انسانی و حیوانی) در این نقش برجسته‌ها و به شناخت مفاهیم و مضامین نقوش انسانی و حیوانی پرداخته است

- خانم لیلا کشاورز در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «تأثیر نظام سیاسی ساسانیان بر هنر فلزکاری آن دوره» در سال ۱۳۸۹ در دانشگاه الزهرا تهران به بررسی هنر فلزکاری دوره ساسانیان پرداخته است و تأثیر سیاست آن دوره بر هنر فلزکاری را مورد بررسی قرار داده است.

۳- روش پژوهش

روش انجام این تحقیق بر اساس هدف، تحلیلی - توصیفی است. این تحقیق در جستجوی شناخت مؤلفه‌های هنر فلزکاری ساسانی به لحاظ فرم و محتوا می‌باشد. بر این اساس ابتدا آثار گوناگون فلزکاری این دوره تهیه و هم‌زمان به جمع‌آوری اطلاعات و آگاهی‌های مربوطه به جهت شناخت، توصیف و نهایتاً تحلیل هر چه بیشتر نقش‌مایه‌ها پرداخته شده است. روش گردآوری اطلاعات میدانی و استفاده از منابع مکتوب و کتابخانه‌ای، همچنین شبکه جهانی اطلاع‌رسانی (اینترنت) بوده است.

۴- هنر فلزکاری ساسانی

با توجه به سوابق هنری مردم ایران فلزکاری از اهمیت فراوانی برخوردار بوده و همواره چه قبل و چه بعد از اسلام جنبه کاربردی و هنری خود را حفظ کرده است. در زمان ساسانیان از فلزات برای ساخت مصارف مختلفی از قبیل جنگ‌افزار-زین افزار- ابزار خانگی و ظروف تجملی کمک گرفته می‌شد. فلزهای مورد استفاده در این عهد را به سه گروه عمده آهن و برنز و طلا و نقره) طبقه بندی می‌کنیم در میان آن‌ها صنعت نقره کاری از اعتبار و منزلت بسیار بالایی برخوردار است. ظروف ایجاد شده علاوه بر جنبه مصرفی، دارای تزئیناتی نیز بوده که بر زیبایی فرم ظرفها می‌افزودند و در واقع به دو نوع تزئینی برمی‌خوریم. تزئینات برخی از این ظروف ساده و فقط به آرایش لبه آن اکتفا شده و صنعت گر استادی خود را در ساختن کل و فرم آن بکار برده است و در برخی دیگر موضوعاتی از قبیل صحنه های شکارشاهی به تخت نشستن پادشاه، مراسم مذهبی و گلها و پرندگان و رامشگران را به تصویر کشیده است. «هنرمندان ساسانی صحنه های شکار جانورانی مانند شیر، گراز، گربه و ببر و گوزن و غیره را در فضای تنگ و فشرده ترسیم کرده اند که در آنها شاه تاج شاهی را بر سر و جامه مخمل مزین به جواهر بر تن و سلاح زرین بر دست، حیوانات را پیاده یا سواره تعقیب می‌کند، در این تصاویر هنرمندان دلیری و قدرت شاهان این سلسله را به بیننده القا کرده اند.» کشتن جانوران مهیب به دست «قهرمان-شاه» در هنر خاور نزدیک، باستانی و تاریخی دیرین سال داشته است و این مضمون در دوره ساسانی نیز مردم پسند و رای مانده و نقشش در دیوار نگاره ها و گچبری ها و کلا در تزئینات دست ساخته های ساسانی، مخصوصاً مشهورترین آنها یعنی ظروف سمین ممتاز به کار رفته است. هنرمندان ساسانی برای ساخت ظروفشان بندرت از طلا و اغلب از نقره استفاده می‌کردند و نمونه هایی برای تمام طبقات اجتماعی بوجود آورده اند و مردم نیز آنها را تقلید می‌کردند. شکلهای این ظروف سمین متناسب با شکوه دربار ساسانی است. این ظروف شامل: قابها، کاسه ها، جامهای گرد یا زورقی شکل با لبه های صاف یا دالبردار، تنگ ها و ابریق هاست؛ و علاوه بر کاسه و پیاله و بشقاب، اشیای دیگری مانند گلدان، مجسمه های جانوران، سر جانوران و سایر لوازم تزئینی نیز از ورقه نقره ساخته می‌شد.

تصویر ۱- بشقاب ساسانی (مأخذ: کیمیای هنر، ۱۳۹۳: ۴۰)

روش ساخت این‌ها (به‌ویژه در سده های سوم و چهارم که دوره رونق آن‌هاست) چنین بود که هر یک از عناصر تزئینی یک اثر هنری بطور جداگانه ساخته می‌شد و سپس آنها را پس از مطلا کردن بر روی شی مورد نظر جوش می‌دادند. این روش که در

یونان و روم ناشناخته بود روشی کاملاً ایرانی است و کهن ترین نمونه شناخته شده این نوع ظروف، «قاب زیویه» است. در برخی از اشیاء ابتدا آنها را برجسته کاری کرده و سپس حکاکی کرده اند، در این موارد با برگ نازکی از نقره پست و بلندی های شیئی را پوشانده و آنها دارای طلا مضاعف کرده اند. برخی دیگر از ظروف ریخته گری و قالب ریزی شده اند و در آثار متأخر تمام تزیینات ظرف فقط کنده گری شده است. نقش اصلی در این ظروف تصویر شاه است. جام ساسانی مانند نقش برجسته خاصیت نمایشی دارد و چون در کارگاه های کاخ ساخته می شود از اینرو شکوه پادشاه را تجلیل می کند. لازم به ذکر است که نه تنها پادشاهان ساسانی از این ظروف سیمین استفاده می کردند بلکه آنها را به عنوان کالایی مرغوب و هدیه ای مناسب به پادشاهان فرمانروایان هم زمان خود هدیه می کردند و یا به عنوان کالایی مردم پسند به بازارهای دور افتاده برای تجارت می فرستادند. یاد کرد و پررونق ترین دوره این مبادلات در دوران سلطنت خسرو اول و خسرو دوم (قرون ۶ و ۷ م.) است. وسایل فلزی ساسانی روابط، وحتى تأثیر پذیری از دیگر فنون را نشان می دهد. (پوپ، اکرم، ۱۳۸۷، ۹۲۷)

تصویر ۲- نقاشی از نسوس، هرکول در حال کشتن کنتاروس امفره، حدود ۶۵۰ قبل از میلاد. مأخذ: (شروه، ۱۳۷۴، ۱۰۰)

روش کار در بسیاری از آثار سیمین این دوره (تصویر شماره ۱) طوری است که ویژگی سبکی آن چنان ربطی به سبک نقوش فلز ندارد و به نظر می رسد، تحت تأثیر و حتی نوعی وام گیری از هنرهای مانند کنده کاری روی چوب، پارچه بافی وقلاب دوزی یا نقاشی روی سفال انجام شده باشد. در یک بررسی اجمالی که انجام گردید شباهتی در شیوه و تکنیک کار بر روی این آثار با گلدان های یونانی موسوم به سیاه نقش مشاهده گردید. این گونه گلدان ها مربوط به سال های از حدود ۶۵۰ تا ۴۸۰ قبل از میلاد می باشد (تصویر شماره ۲) نقاشی گلدان های باستان با نقوش سیاه رنگ آتیکایی خود به اوج ترقی رسید. موضوع نقاشی روی آنها به اسانه ها، اساطیر، وزندگی روزمره گسترش یافت (شروه، ۱۳۷۴، ۱۰۰).

در دوران ساسانیان برخی از هنرها و خصوصاً هنر فلزکاری پیشرفت های زیادی را تجربه نموده است به طوری که آثار فلزی با جنسیت های مختلف در این دوران توانست در خارج از مرزهای این امپراتوری نیز مورد استقبال واقع گردد. بیشتر آثار شناخته شده این دوره یا تماماً از نقره ساخته شده و از طلا برای تزیین نقوش روی نقره استفاده گردیده است. در این میان آثار مفرغین نیز کم نیست، اما تعداد آثار طلایی به دست آمده اندک است. اطلاق صفت «ساسانی» به معنای واقعی کلمه، نمی تواند محدود به آثار هنری ای باشد که در واقع در شاهنشاهی ساسانی ساخته شده است؛ زیرا ویژگی های ممتاز سبک را در اشیایی می توان یافت که فراسوی مرزهای شاهنشاهی یا در دورانی پس از زوال آن به عنوان واحدی سیاسی تولید شده است. (پوپ، ۱۳۸۰: ۶۹). هنرمندان ساسانی همچنان و تسلط و نیرو و قاطعیت را که از ویژگی های این دوره بوده، با هنرهای تزیینی خود تلفیق کرده، در صحنه های هنری آثار بی نظیری را به وجود آورده اند که ویژه این دوره شناخته می شود (احسانی، ۱۳۹۰، ۱۰۷). هنر ساسانی یک هنر کاملاً درباری است که البته در اثر گسترش و دامنه ارتباط آن با شرق و غرب و اختلاط با تمدن های دیگر از تحت نفوذ هنر رومی دور نمانده؛ اما از آغاز تا پایان دوره ساسانی تأثیرات مذهب در فرهنگ و هنر این دوره کاملاً نمایان است. هنرمندان این دوره سعی داشتند که خلق آثار هنری آنها متأثر از هخامنشیان باشد گرچه منکر نفوذ هنر پارتی و رومی در این زمان نمی توان شد. مع الوصف این هنر با هنر روم و بیزانس رقابت می کرده است (سرافراز، فیروزمندی، ۱۳۸۱: ۲۴۵)

آثار هنری سیمین و گاهی زرین این دوره که تا کنون کشف شده، مهارت و سلیقه خاص هنرمندان این عصر را نمایان می کند. مضمون تصویری بیشتر بشقاب های نقره این زمان که در حقیقت شبیه به جام های لب تخت شراب هستند، صحنه های شکار، تاجگذاری شاهان، مراسم تشریفات مذهبی، گل ها و پرندگان، مجالس ضیافت و خنیاگران ورامشگران و همچنین مراسم اعطای منصب را شامل می گردد (احسانی، ۱۳۹۰، ۱۰۴). با به قدرت رسیدن ساسانیان، هنر فلزکاری همچون دیگر هنرها به رشد و شکوفایی چشمگیری رسید. هنرمندان فلزکار ظرف های گران بها می ساختند و همراه با زرگران، زینت آلات گوهرنشان برای مردان و زنان ثروتمند و نیز اشخاص عادی می پرداختند. هنر ساسانی که می خواست ملی بماند، مجموعه ای از تصاویر را آماده و تثبیت کرد و آنها را به طرز خستگی ناپذیر با مقیاسی خیلی بزرگ بر روی صخره ها و با مقیاس کوچکتی بر روی دیوار کاخ، ته جام و سطح کوچک سنگ مهر استنساخ کرد. این موضوعات حتی به دکان کوچک سفالگر نیز داخل شدند و سفالگری هم که می خواست ظرفی برای کلبه محقر خود بسازد همان تزییناتی را که یک زرگر بر روی جام سیمین مطلقاً جوش می داد، با خمیر کوزه گری برای مشتری فقیر خود تهیه می دید. این موضوعات عبارتند از: شکارشاهی که در آن شاه سوار براسب و ملبس به جامه گران بهاست و سروری که به تاجی آراسته گردیده و در حال شکار حیوانات است. از دیگر موضوعات مورد توجه عبارتند از صحنه اعطای منصب،

یا شاه که بر تخت خود نشسته و با صحنه ضیافت که به نظر می‌رسد بسیار مورد توجه بوده است (تصویر شماره ۱). در آخرین دوره تاریخ ساسانی، هنر زرگری و جواهرسازی به اوج خود می‌رسد. نقوش حیوانی که اغلب نقش ترکیبی دارند، مجموعه‌ای از جام‌ها را تزئین می‌کنند. یکی از حیوانات، پرنده اساطیری ایرانی، سیمرغ است که در ترکیب آن شیر، سگ، شاهین و طاووس با هم در یک جا گرد آمده‌اند. این پرنده بنا برافسانه‌های حماسی ایرانی نیکو کار است. (تصویر شماره ۳)

تصویر ۳- بشقاب نقره ساسانی با نقش سیمرغ،
کنده کاری شده (ماخذ: موزه ارمیتاژ)

در ظرف‌های سیمین اواخر دوره ساسانی و در طاق بستان بر روی حاشیه جامه شاه که سوار براسب است، نقش سیمرغ رامی‌بینیم. از دیگر موضوعاتی که بر روی ظروف سیمین نقر می‌شده، مجالس متعدد شکارهای شاهی است. پیروزی بر حیوان یک امتیاز شاهانه محسوب می‌شده و از همین رو هنرمندان زرگر، این رویای شاهانه را بر روی قاب قلم زنی کرده‌اند (همان، ۱۳۹۲، ۳۸۸-۳۸۹). ساسانیان با پیوستن به هنر هخامنشی، به سنت‌های کهن آسیای غربی پیش از اسکندر، استمرار می‌بخشند. تسلسل هنر پارتی که مسلماً یک هنر ایرانی شرقی است نیز همین سیر و روش کلی را تأیید می‌کند. در حقیقت هنر ساسانی در ابتدای امر کاملاً وارث گذشته ایرانی است. هنر ایالات شرقی رومی در این مجموعه هنری، سبکی وارد خواهد کرد که در طول زمان ترتیب شکل‌ها را تغییر خواهد داد. (گیرشمن، ۱۳۹۰، ۱۳۴).

۵- بشقاب‌های ساسانی

نقوش روی اکثر بشقاب‌های ساسانی، ترسیم صحنه‌های شکار است. ساسانیان باور داشتند سلطنت ایشان مشیت الهی است و جنبه الهی مسئولیت شاه از آن جهت بود که سلطنت، ودیعه خداوند و شاهنشاه، نایب خدا در زمین است. اینکه این قدرت آسمانی در وجود شخص شاه باقی است، از پیروزی او در شکار معلوم می‌شده است و به این سبب تصویرکردن شکارشاهانه موضوعی مناسب برای کار هنرمندان در زمین‌های گوناگون بوده است (پوپ، ۱۳۸۷: ۶۷). شکار در این دوره مضمونی کاملاً سلطنتی به خود می‌گیرد؛ به طوری که در هیچ یک از صحنه‌ها فردی عادی یا حتی شاهزاده در حال شکار نیست و تنها، شکارچی شخص شاه به تصویر درمی‌آمده است. نقش‌مایه‌های تزئینی ساسانی، از جمله پرندگان آراسته، جانوران و گیاهان و نیز بن مایه‌های تمثیلی همچون صحنه شکار شاه را می‌توان به استعاره‌های بصری تفسیر کرد که دیدگا‌های اجتماعی مذهبی ایرانیان و زرتشتیان را در دوران باستان دربر دارد. شکار شیر در نقوش ایران، تسلط و شجاعت شاهان را نشان می‌دهد شیر، ببر و پلنگ که همیشه در کنار پادشاهان بوده‌اند، به صورت یک نماد سلطنتی درآمد و دست کم نشانه‌ای شد از شجاعت و قدرت، همچون بازتاب‌های تمثیل دیرینه شکار و جنگ، به منزله شکست دشمنان دنیوی و معنوی در هیئت حیوانات است.

بشقاب‌ها، گلدان‌ها و ابریق‌های اواخر دوره ساسانی نمونه‌های بسیار خوبی به شمار می‌آیند که با استفاده از فن برجسته کاری و چکش کاری از داخل خلق گردیده‌اند. (گانتز، جت، ۱۳۸۳، ۷۰) امروز فقط تعدادی در حدود صد قاب و جام در دست است که بیشتر آن‌ها از کشفیات اتفاقی در روسیه شرقی یا در اورال به دست آمده است. این مجموعه در موزه ارمیتاژ نگهداری می‌شود. (تصویر شماره ۴) نمونه‌های کمیابی هم در مجموعه‌های پراکنده اروپا و آمریکا پراکنده هستند. با این که نظام اقتصادی امپراتوری ساسانی بیشتر مبنی بر کشاورزی بود تا مبادلات تجاری، معهداً محصولات تجملی که مورد تقاضای دربار یا اشراف بود در مبادلات تجاری نقش داشتند. به این ترتیب پوست‌های گران بها و سنگ‌های قیمتی که در مناطقی از روسیه تهیه می‌شد به ایران وارد می‌گشت و در ویرانه‌های همین مناطق است که ظروف سفره‌ی سیمین ساسانی کشف شده است و گویا بازرگانان آن‌ها را به آن نواحی برده‌اند. پرونق‌ترین دوره این مبادلات در دوران خسرو یکم و خسرو دوم (قرون ۶-۷) است (گیرشمن، ۱۳۹۰، ۲۰۳).

تصویر ۴- جام خسرو پرویز-نمونه‌ای از ظروف نقره،
(منبع: اینترنت، سایت موزه ارمیتاژ)

تصویر ۵- شقاب نقره با نقشی شاه در حال شکار قوچ‌ها-
دوره ساسانی (مأخذ: دادور، برازنده، ۱۳۹۲، ۴۶۸)

گرچه هنرمندان ساسانی، در بیان مفاهیم مورد نظر و مستقل این دوره سعی فراوان کرده‌اند، اما سهم زیباشناسی یونانی و شرقی را نمی‌توان در این آثار کتمان نمود زیرا فرهنگ ساسانی در فاصله‌های متناوب و از راه‌های گوناگون از فرهنگ‌های پرمایه و متنوع اطراف خویش، تأثیر پذیرفته است. هنر ساسانی مدیون هنر یونان و روم باستان به ویژه روم می‌باشد. ازجانبی دیگر هنر رومی هنگامی شکل گرفت که روم با ایران و کشورهای حوزه‌ی فرهنگ شرقی در تماس بود. به علاوه، در هنر ساسانی فکری‌های شناخته شده‌ای هست که مبانی فرهنگ ایرانی است و در کل فرهنگ سنتی ایران، پیش از آن که بیان هنری بیابد، گسترش یافته بود.

بررسی‌های چند جانبه‌ی تعدادی از آثار فلزی ساسانی نشان داد که اولاً نقش اسطوره و موارد اعتقادی تا حد زیادی در ارائه‌ی پیام برای آنان مهم بوده است. تا حدی که پیام رسانی به وسیله‌ی این گونه مفاهیم ذهنی برای آنان نسبت به امور هنری در اولویت قرار داشته است. ثانیاً تعدادی از انواع آثار فلزی و خصوصاً بشقاب‌ها بیش از جنبه‌ی کاربردی آن، وظیفه‌ی تبلیغ الوهیت پادشاهی و محوریت پادشاه را داشته است.

ثالثاً به نظر نمی‌رسد تمام هنرمندان فلزکار که آثاری از آنان هم اکنون به دست ما رسیده است از مبانی و اصول خاصی از لحاظ به کارگیری هنرها و اصول ومبانی بصری پیروی کرده باشند، لذا تعدادی از این هنرمندان بسیار زیرکانه در هماهنگ نمودن پیام بصری و امور ذهنی موفق عمل نموده‌اند و در عوض با تعدادی از آثار نیز روبرو هستیم که زیبایی بصری و اصول ومبانی آن کاملاً تحت تأثیر موارد ذهنی قرار گرفته است. رابعاً در زمینه‌ی تأثیر هنر یونانی نیز با چند حالت روبه رو هستیم:

الف- در مواردی هنرمند فلزکار ساسانی مستقیماً از عوامل و داستان‌های اسطوره‌ای یونانی با ویژگی هنر ایرانی تصویرسازی نموده است. در این گونه آثار کاملاً رد پای هنر، تفکر و فلسفه‌ی یونانی مشهود است؛ اما از لحاظ تکنیک کار و زیبایی بصری بیشتر از زیباشناسی شرقی استفاده گردیده است (گرچه در مواردی نیز تقلید کلی صورت گرفته است)

ب- تعدادی از هنرمندان فلزکار ساسانی نیز از موتیف‌های تصویری غربی و دیگر ملل در آثار خود استفاده نموده‌اند اما این گونه عوامل تصویری یا ذهنی غربی در اختیار مفاهیم ذهنی ساسانی و فلسفه‌ی خاص هنر و فرهنگ ساسانی قرار گرفته و جنبه‌ی تقلیدی به خود نگرفته است.

ج- تعدادی از نقوش فلزکاری نیز تقلیدی نا آگاهانه از عوامل تصویری و تکنیکی دیگر ملل در ترکیب با موتیف‌های ایرانی می‌باشد؛ که در نهایت دارای اصول بصری ضعیف، پیام ثقیل و عدم رعایت ترکیب بندی صحیح می‌باشد.

به منظور تحلیل دقیق و منسجم تر یک بشقاب سیمین با نقوش زرین نادر و زیبا که با نقوش جانوری و انسانی تزئین گشته است «نقش خسرو اول در حال شکار قوچ‌های کوهی» و اینک در موزه هنری متروپولیتن نگهداری می‌شود، انتخاب شده و ساختار آن به لحاظ مبانی و نیروهای بصری قابل توجه در اثر، مورد تحلیل قرار می‌گیرد (تصویر ۵)

نتیجه‌گیری

هنر فلزکاری ساسانی، دارای اهمیت زیادی است؛ زیرا این آثار در زمان خود از موفقیت چشمگیری بر خوردار بوده و طالبان زیادی در خارج از مرزهای این امپراتوری نیز داشته است. وجود این ظروف دوره‌ی ساسانی در منزل اشراف‌زادگان، موجب اعتبار و فخر آنان بوده است. فلزهای دوره ساسانی مشتمل بر آثاری با جنسیت‌های مختلف طلائی، نقره ای، مفرغی، مسی و غیره می‌باشد. حتی هنرمندان و استادکاران برای مردم عادی نیز این ظروف را با جنسیت‌های فلزی ارزان تر و حتی سفال نیز کپی برداری می‌کرده‌اند. سطح استقبال گسترده از این ظروف در دوره‌ی خود و بعد از آن موجب شد که دلایل استقبال گسترده از این ظروف فلزی را بررسی کنیم.

به طور کلی بیشتر آثار درباری خصوصاً با توجه به مرغوبیت جنسیت اگردارای جنبه‌ی سیاسی و اتصال شاه به امورالهی را داشته، هنرمند توانسته است تا حد زیادی امور ذهنی و آیینی را در آثار القاء نماید و همچنین با توجه به اولویت پیام به خوبی نیروها و عناصر بصری را در جهت هر چه زیباتر شدن و قدرت پیام رسانی به کار گیرد.

هرچه فرم و کاربرد اثر هنری فلزی از پیام‌های ذهنی و نوع ارائه به‌عنوان پیام اسطوره‌ای و آیینی دور شده و جنبه‌ی کاربردی ظرف بیشترگشته، نوع استفاده از نقوش تغییر یافته (استفاده از نقوش گیاهی، هندسی، یا حالت طبیعی حیوان یا پرنده و نه فرم اسطوره‌ای) در این صورت با توجه به جنسیت و مخاطبین اثر به عناصر بصری در خلق اثر توجه شده، لذا اثر از لحاظ هنری زیباتر به نظر می‌رسد.

دریک برداشت کلی در باب هنر ساسانی می‌توان نتیجه گرفت که هنر در این دوره ابزاری است برای تجلیل از شخص پادشاه که با شیوه‌های مختلف جهت بزرگ نمایی وی در عرصه‌های گوناگون به کار گرفته می‌شود. گرایش به لذت طلبی و رفاه و تجمل پرستی و در عین حال نشان دادن قدرت والوهیت شاه باعث گردید تا گنجینه‌ای از آثار هنری با صورت‌ها و نشانه‌های رمزی و نمادهای دینی از آن دوران به یادگار ماند.

منابع

- آموزگار، ژاله، نفیسی، احمد (۱۳۸۴). اسطوره زندگی زرتشت، (چاپ ششم). تهران: انتشارات چشمه
- آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۹). مبانی نظری هنرهای تجسمی، (چاپ هشتم). تهران: انتشارات سمت
- ایتینگهاوزن، ریچارد، یارشاطر، احسان (۱۳۷۹). اوج‌های درخشان هنر ایران. ترجمه هرمز عبداللهی و روئین پاکباز. تهران: نشر آگه
- احسانی، محمدمتقی (۱۳۹۱). هفت هزارسال هنر فلزکاری در ایران. تهران: نشر علمی و فرهنگی
- احمدی، بابک (۱۳۸۵). از نشانه‌های تصویری تا متن، (چاپ ششم). تهران: نشر مرکز
- پوپ، آرتر، اکرم، فیلیس (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران، ترجمه نجف دریابندری و دیگران. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- پوپ، آرتور ایهام، اکرم، فیلیس، شرودر، اریک (۱۳۸۰). شاهکارهای هنر ایران. ترجمه دکتر پرویز ناتل خانلری. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- پورداوود، ابراهیم (۱۳۷۷). یشت‌ها، تهران: انتشارات اساطیر
- تالوت رایس، تامارا (۱۳۷۲). هنرهای باستانی آسیای مرکزی تادوره اسلامی، ترجمه دکتر رقیه بهزاد، تهران: انتشارات تهران
- حاتم، غلامعلی (۱۳۸۵). آشنایی با هنر در تاریخ ۱، (چاپ دوم). تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
- حسینی راد، عبدالمجید (۱۳۸۴). مبانی هنرهای تجسمی. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی
- دادور، ابوالقاسم، برزنده، مهتاب (۱۳۹۲). هم بودی دین و هنر در ایران باستان. تهران
- ضیاء پور، جلیل (۱۳۷۷). مختصرتاریخ هنر ایران و جهان (۲). تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی
- کریستین سن، آرتور (۱۳۸۳). هنر ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشیدیاسمی. تهران: شرکت انتشارات نگارستان کتاب
- گاردیز، هلن (۱۳۷۹). هنر در گذر زمان، (چاپ یازدهم). ترجمه محمد تقی فرامرزی. تهران: ناشر نگاه
- گانتز، سی، جت، پل (۱۳۸۳). فلزکاری ایران در دوران هخامنشی اشکانی، ساسانی، ترجمه شهرام حیدرآبادیان. تهران: ناشر گنجینه‌ی هنر
- گودرزی، مرتضی (۱۳۷۸). روش تجزیه و تحلیل آثار نقاشی، جلد ۱، تهران: موسسه انتشاراتی عطایی
- گیرشمن، رومن (۱۳۹۰). هنر ایران در دوره پارتی و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
- مایر، مان فرد (۱۳۸۰). هنرهای تجسمی مبانی و پایه در مدرسه بازل سوئیس. ترجمه عربعلی شروه. تهران: انتشارات اسرار دانش
- مشتاق، خلیل (۱۳۸۵). هندسه نقوش. تهران: موسسه انتشاراتی آزاداندیشان
- معین، محمد (۱۳۸۵). مزدیسنا و ادب پارسی، (چاپ چهارم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ

- اخوان، ندا، (۱۳۹۳). تفسیر شمایل نگارانه صحنه های شکار در ظروف ساسانی، کیمیای هنر، شماره ۱۲
- افشارمهاجر، کامران (۱۳۷۹). حضورنمادها درهنرهای سنتی ایران. هنرنامه (فصلنامه علمی-پژوهشی دانشگاه هنر)، شماره ۶
- جعفری، سعیده (۱۳۸۱). قر و نمادهای آن درهنرساسانی. ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۴۶-۴۵.
- جوث، ماریا (۱۳۸۷). زیبایی مستوریا آشکار: نقش تخیل درزیبایی شناسی آگوستین. ترجمه ابوالفضل مسلمی. نیم سالانه زیباشناخت، شماره ۱۹.
- دادور، ابوالقاسم، مکوندی، لیلا (۱۳۹۱). بررسی طرح تاج شاهان در سکه های ایران ازدوره هخامنشی تا ساسانی. نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، شماره ۵.
- طاووسی، دکتر محمود، آزادبخت، مجید (۱۳۹۱). استمرارنقش مایه‌های ظروف سیمین دوره ساسانی بر -نقوش سفالینه های دوره سامانی نیشابور. فصلنامه علمی پژوهشی نگره، شماره ۲۲.
- عبادیان، محمود (۱۳۸۷). زیباشناسی قرون وسطی. نیم سالانه زیباشناخت، شماره ۱۹.
- هادوی، مهدی (۱۳۷۴). زیبایی از منظر دین و هنر. فصلنامه هنر، شماره ۳۰.
- هوینگ، توماس (۱۳۵۶). بشقاب سیمین ساسانی. دوماه نامه مجله بررسی های تاریخی، شماره ۷۱
- صادقی، شیرین (۱۳۹۲). بررسی نمادشناسانه نقوش اساطیری ظروف نقره‌ای ساسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علم و فرهنگ
- محسنی، زهرا (۱۳۹۳). شناخت تأثیر نقوش مرتبط با اسطوره‌های ایرانی بر روی آثار فلزی ساسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علم و هنر
- یسن زاده، حمیده (۱۳۹۱). پژوهشی در عناصر تزئینی و کیفیت بصری آن‌ها بر روی آثار سیمین دوره ساسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس
- katalog:The Royal Hunter, Asia House Gallery, New York (1978), ed,p.o, Harper, S.79ff. P.O Harper, Elr. vol II,fasc,6,s,592
- Erdmann,Kunst Irans,S,109 ff.Katalog:The

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی